

„... nelze ztotožňovat logický pojem a slovní význam v slově: pojem zahrnuje jen podstatné příznaky, ale základem rozvoje významu slova může být i příznak nepodstatný. Autorka říká: »Ve většině slov se význam a pojem kryjí, tvořící jednotný logicko-předmětný význam, ale s takovým případem se zdaleka nesetkáváme ve všech slovech. Na příklad všechna citoslovce pojmy netvoří. Není pojmů, jakožto kategorií logických, také v některých zájmenech, v spojkových slovech, v částicích a podstatných jménech vlastních.

Slova, která nevyjadřují pojmy, skutečně jsou. Ale tu, ve světle Stalinova učení o jednotě jazyka a myšlení, vzniká problém: jestliže nějaké slovo neobsahuje pojem, tedy musí mít nějaký jiný logický obsah. Jaký tedy? Vždyť každé slovo je materiální obal jestliže ne myšlenky v celku, tedy jejich elementů. Souhlasíme s Galkinovou-Fedorukovou v tom, že »citoslovce, vyjadřující cit, vůli...«, logické pojmy neobsahují, protože nemají předmětné logický význam...«: nesmíme však při tom zapomínat, že logický význam slov není jen předmětné logický. [Potřebovalo by rozvést.] Za druhé, různé psychické procesy docházejí výrazu v řeči skrze myšlení, a tedy i citoslovce vyjadřují v slovech cit, vůli ne bezprostředně, ale zprostředkovaně — pou-

ze skrze myšlení; a jestli je tomu tak, pak i v citoslovcích a slovech jim podobných existuje nějaký logický obsah, v jedněch případech ve větší míře, v druhých v menší. Stanovit jej by bylo úkolem speciálního zkoumání.

Stat prof. Galkinové-Fedorukové, která se velmi pěkně čte, pomáhá k řešení našeho problému.

*

V závěru hodnotí Fessalonicijí rozebrané články a zjišťuje, že v nich byly učiněny první kroky k řešení obtížných otázek; nesporně však začátek je tu.

Autor pak heslovitě vypočítává četné problémy z oblasti vztahů mezi jazykem a myšlením, jimž by měly být věnovány monografické studie.

Článek je doplněn podrobným bibliografickým přehledem několika desítek článků týkajících se vztahu mezi jazykem a myšlením v posledních ročnících sovětských časopisů (také provinciálních a u nás ovšem nedostupných).

Zakončující tento referát o nových sovětských statích o jazyce a myšlení, vyslovujeme přání, aby jejich myšlenky a podněty vedly u nás k živější diskusi o této důležité problematice.

K. Hausenblas

B. A. SEREBRENNIKOV: K OTÁZCE SPOJITOSTI JAZYKOVÝCH JEVŮ S DĚJINAMI SPOLEČNOSTI

Otázka spojitosti jazykového vývoje s dějinami společnosti je jednou ze základních otázek jazykovědy. Její důležitost vynikla zejména Stalinovými články a nyní se jí zabývá mnoho sovětských jazykovědců.

V 1. čísle II. ročníku časopisu »Voprosy jazykoznanija« jsou otištěny opět dva příspěvky do diskuse o této otázce, B. A. Serebrennikova *K otázce spojitosti jazykových jevů s dějinami společnosti* a V. G. Orlovová *Změny v charakteru vývoje ruského jazyka ve spojitosti s dějinami národa*. Práce Serebrennikova je obecnější, Orlovová se zabývá především vývojem ruského fonetického systému. B. A. Serebrennikov odmítá všeobecné deklarace marxistů, které nic neřešily a celou věc jen zatemňovaly. Otázka je příliš složitá, je jí proto třeba nejprve rozčlenit na otázky dílčí.

Voprosy jazykoznanija 1953, č. 1, str. 34—51.

Spojitost mezi jazykovými jevy a dějinami společnosti může být různého typu. Ty jsou v podstatě dva. Jednak je tu princip, podle kterého charakter jednoho jevu (historického) vyvolává odpovídající stav druhého jevu (jazykového). Tak na př. jazyky moderních kulturních národů jsou vyspělejší než jazyky rodové společnosti, protože moderní kulturní národy jsou vyspělejší než lidé rodové společnosti. Zvláštní charakter dějin určitého národa se však může také odrážet v jazyce přímo, na př. množství arabských slov v perštině je nesporně způsobeno velkým vlivem arabské kultury. Vůbec jsou v jazyce jevy, které nečiní obtíží uvést v souvislost s dějinami společnosti. Jsou to na př. t. zv. sovětišmy v ruštině, slova a výrazy, které vyvolala v život nová sovětská skutečnost. Naproti tomu

však určité jevy podobným výkladům naprosto vzdorují. S jakou dějinnou událostí souvisí ruské sloveso *pit*, které zajisté sahá svým původem do indoevropského prajazyka. Dále jsou to takové jevy jako asimilace, palatalisace souhlásek, nasalisace samohlásek z oblasti fonetiky, analogie, perintegrace kmenů z morfolgie, ze sémantiky sémantická asociace, vytlačení jednoho synonyma druhým a pod.

S dějinami společnosti nesouvisí přímo podobné jevy samy, ale lidská schopnost typisace a asociace, která je jejich příčinou. B. A. Serebrennikov přímo píše: »Je nutno přiznat, že dějiny lidské společnosti, vedoucí k rozvoji lidského vědomí a myšlení, zrodily něco, co v oblasti jazyka získalo určitou samostatnost, podmínilo existenci procesů, které není možno v celé řadě případů vysvětlit bezprostředně jako výsledek působení nějakých vnějších činitelů. Tyto procesy představují jevy zvláštního charakteru, s kterými nemůže nepočítat historik jazyka.« (38)

Je tu tedy otázka působení vnitřních a vnějších činitelů jazykového vývoje. Jen vnitřními činiteli jsou způsobeny takové jevy jako vyrovnání koncovek imperfekta a aoristu v nové řečtině, zánik latinské konstrukce akusativu s infinitivem v románských jazycích, vznik kategorie životnosti ve slovanských jazycích. Mezi vnitřní činitele jazykového vývoje lze počítat na př. gramatickou a sémantickou asociaci, t. zv. Unterscheidungstrieb (tendence k formálnímu rozlišení nestejných významů, funkcí), odstraňování pleonasmů. Působení vnitřních a vnějších činitelů se však může křížit. Na př. po zavedení paroplavby v Turecku bylo nutno označit turecky loďní šroub (vnější činitel). K tomuto účelu se použilo již existujícího tur. slova *pervane* (motýl) s přeneseným významem. Zde je možnost asociace činitelem vnitřním.

K vnějším činitelům jazykového vývoje je třeba poznamenat toto: Marristé, když se pokoušeli řešit otázku spojitosti jazykových jevů s dějinami společnosti, omezovali se zpravidla na střídání základů, nadstavb a světových názorů. Avšak dějiny společnosti jsou daleko mnohostrannější. Serebrennikov zavádí pojem »prvky (elementy) dějin společnosti«, pod kterými rozumí rozpadnutí lidského kolektivu, změnu sídlišť, války a revoluce, základnu a nadstavbu, politické, literární a umělecké směry, důležité reformy, jednotlivé dějinné

episody, období vlivu sousedních národů, zvláštnosti ve vývoji výroby, posloupnost vývojových forem různých druhů lidské činnosti, výboje, zeměpisné objevy, období stagnace a úpadku, období působnosti jednotlivých historických osobností, vedoucích státních činitelů, velkých spisovatelů, básníků.

Autor dále sleduje působení vnitřních a vnějších činitelů v jednotlivých plánech jazyka, ve fonetice, slovníku a gramatice. Nejjasnější jsou poměry ve slovníku, který je přímo spjat s veškerou lidskou činností. Proto můžeme na základě jazykových údajů soudit na povahu dávné kultury, na př. něm. slovo *Hammer* (kladivo) etymologicky souvisící s čes. *kámen* nám dosvědčuje, že předkové dnešních Němců prošli obdobím, kdy se zbraně a nástroje zhotovovaly z kamene. Rozvoj lidské činnosti dává podnět k vývoji slovních významů, hlavně významů abstraktních, na př. něm. *Werk* (dílo i spis — *Lenins Werke*). Do jazykového vývoje zasahují někdy dost značně i různé směry puristické. Styk se sousedními národy způsobuje přejímání slov, dále kalky (něm. *Höflichkeit* podle franc. *courtoisie*). Dějiny národů se odrážejí v toponymice. Působí i na ráz základního slovního fondu. Přesto však jsou v oblasti slovníku jevy, kde podobných souvislostí není, lidová etymologie, různé sémantické asociace, vytlačení jednoho synonyma druhým atd. Ve fonetice a gramatice převažují činitelé vnitřní. Z vnějších činitelů jsou zde nejdůležitější vliv sousedních jazyků a jazykového substrátu, dále ty, které působí na možnosti šíření jazykových změn, tedy především hospodářská a územní celistvost nebo roztržitost.

B. A. Serebrennikov doprovází své výklady hojnými příklady z jazyků ugrofinských, turkotatarských, indoevropských. V jazykovém materiálu, který má referent možnost kontrolovat, je několik drobných nedopatření. Stručnost podání způsobila, že objasnění některých příkladů z vývoje jazyků vychází v článku poněkud zjednodušeně.

Proti Černychově¹ studii na př. má práce Serebrennikova tu přednost, že probírá společně všechny činitele vnější i vnitřní a při-

¹ I. P. Černych, *O spojitosti vývoje jazyka s dějinami národa ve světle Stalínových prací v jazykovědě* (překlad v SV — Jazykovědě II., 1952, č. 1, str. 26—44).

hlíží k jejich vzájemnému působení, což je zajisté správnější než stanovisko Černychovo, který by rád ponechal celý soubor otázek týkajících se šíření jazykových změn za hranicemi vlastního jazykovědného bádání. Dále bude třeba řešit vztah pře-

vším vnitřních činitelů jazykového vývoje k vnitřním zákonům jazykového vývoje.

Stať B. A. Serebrennikova je cenným příspěvkem v diskusi o důležité jazykovědné otázce.

Pavel Novák

SOVĚTSKÉ ČLÁNKY O UTVÁŘENÍ RUSKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA

Otázkám historického vývoje východoslovanské jazykové skupiny, zejména otázkám vzniku ruského, ukrajinského a běloruského národního jazyka, nebyla věnována v sovětské lingvistice od Stalinova zásahu do jazykovědy patřičná pozornost.¹ V díle J. V. Stalina *O marxismu v jazykovědě* jsou dány základní směrnice pro zkoumání vývoje jazyka. Je to především these o nerozlučné spojitosti vývoje jazyka a vývoje společnosti a dále these o vnitřních zákonech vývoje jazyka. Před sovětskou lingvistikou stojí velký úkol: tvůrčím způsobem rozvíjet tyto these při konkrétní historické aplikaci na vývoj ruského jazyka a také jiných jazyků.

V našem stručném přehledu všimneme si nových sovětských studií, týkajících se otázek vývoje ruského jazyka od jazyka národnosti k jazyku národnímu.

M. I. Ionenko: *Ob istoričeskich uslovijach prevraščenija kursko-orlovskogo dialekta v osnovu russkogo nacional'nogo jazyka*, »Voprosy istorii«, M., 1952, č. 7, str. 89—100.

Stať M. I. Ioněnka je psána hlavně s hlediska historika. Autor podotýká, že přináší pouze »některé předběžné názory k otázce dějinných podmínek vývoje jazyka velkoruské národnosti, k otázce o tom, jak se kursko-orlovský dialekt stal základem ruského národního jazyka« (str. 89).

Hlavní Ioněnkovy these můžeme shrnout takto:

1. Před vznikem tří východoslovanských národností (velkoruské, ukrajinské a běloruské) existovala společná staroruská (východoslovanská) národnost s jednotným jazykem, společným pro všechny východní Slovany. Základem jazyka staroruské (východoslovanské) národnosti se stal dialekt Polan ze Země ruské. Od XII. stol. starou tendenci k vytvoření jediné staroruské (východoslovanské) národnosti vystrídala tendence k vytvoření tří národností, a to ruské, ukrajinské a běloruské (str. 89).

2. Jazyk velkoruské národnosti (jejího základního jádra — Moskevského centra) vytvořil se hlavně v XV. stol. Během procesu sjednocování území kolem Moskvy a formování ruského centralisovaného státu utvářely se prvky jednotné ruské kultury, nivelisovaly se místní zvláštnosti v životě lidí a v jejich kultuře, rozvíjely se celoruské rysy a zvláštnosti v literatuře, malířství, stavitelství atd.

Základem jazyka velkoruské národnosti se stala »řeč« selského obyvatelstva Severštiny a horního toku řeky Oky; tato »řeč« určila charakter moskevského nářečí, kterému se podrobily ostatní místní dialekty (Velkého Novgorodu, Vladimiro-Suzdalské země atd.) (str. 95).

3. Od druhé poloviny XVI. st. se výrazněji začínají prosazovat politicky a hospodářsky v Moskevském státě jižní oblasti, především oblast kursko-orlovská. Nachází to také svůj výraz v jazyce, ve kterém se začínají prosazovat jihovelkoruské prvky. Kursko-orlovský dialekt vznikl v XVII. st., kdy kursko-orlovská oblast měla již husté a stále obyvatelstvo (str. 98).

R. I. Avanesov: *K voprosam obrazovanija russkogo nacional'nogo jazyka*, »Voprosy jazykoznanija«, M., 1953, č. 2, str. 47 až 70.

V první části tohoto článku se Avanesov podrobně zabývá kritickým rozбором Ioněnkovy stati o historických podmínkách, za kterých se kursko-orlovský dialekt stal základem ruského národního jazyka. Společné úsilí historiků a lingvistů při řešení otázky vzniku ruského národního jazyka Avanesov chápe tak, že »historik prozkoumá historické předpoklady problému — otázku o ekonomických, politických a kulturních

¹ Srov. redakční článek *K voprosu o razvitii ot jazyka narodnosti k nacional'nomu jazyku*, bibliografičeskaja spravka, »Voprosy jazykoznanija«, M. 1952, č. 6, str. 126 až 135.